

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.2>

ОЛИГАРХІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ЙОГО РОЗГОРТАННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ПАТРОНАЛІЗМУ

OLIGARCHIC POTENTIAL, ITS IN THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF PATRONALISM

Буркало В.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті проаналізовано природу, витоки, феноменологію олігархічного потенціалу, варіативність траєкторії розгортання в інтерпретації патроналізму.

Наголошено, що даний концепт є цілісним аналітичним конструктом, з широким горизонтом евристичної спроможності охоплювати кореляції низки параметрів, більш повно, розрізнено, ніж концепти транзиту, гібридних режимів описувати функціональну, процесуальну логіку феноменального розгортання прихованого олігархічного потенціалу в гібридних патрональних режимах імітаційної демократії.

Показано, що концептуальні спроби виявити витоки патрональності посткомуністичних режимів у «стійких структурах» цивілізаційного характеру до- і комуністичної доби підводять до поняття олігархічного потенціалу, розгортання якого в діях акторів дає варіативність траєкторій руху від комуністичної диктатури, де є передумови появи, з кристалізацією в різних режимах різної міри концентрації потенціалу, позитивом прискорення лібералізації, деструктивними наслідками. З'ясовано, що олігархічний потенціал активується в перехідний період (Б.Мадяр, Б.Мадловіч), за олігархічної анархії розгортається в патрональні мережі з перспективою руху до патрональної демократії, автократії – гібридних «режимів-структур» (О. Майборода) електорального, авторитарного типів змагань (Ю. Мацієвський), з піком в мафіозній державі, менше в консервативній автократії, дезактивується в ліберальній демократії інститутами, нормами, практиками демократії, та не зникає і за глобалізації можлива його активація популістами, нарцисами. Зауважено, що при підсиленні імперською матрицею антидемократизм олігархічного потенціалу (національний рівень) обумовлює агресивну експансію з кучкуванням автократів (міжнародні кластери); корумпуванням, підривом демократії, миру, розпалюванням війн, їх затягування з ризиками олігархізації, ерозії демократії. Евристична, прогностична обмеженість концепту його екстравертністю потребує інтровертного психологічного аналізу.

Ключові слова: патроналізм, патрональні режими, олігархія, олігархічний потенціал, автократія, демократія.

The article analyzes the nature, origins, phenomenology of the oligarchic potential, the variability of the deployment trajectory in the interpretation of patronalism.

It is emphasized that this concept is a complete analytical construct, with a wide horizon of heuristic ability to track, more fully and in a different way than the concepts of transit, the correlations of a number of parameters of hybrid regimes, to describe the functional, processual logic of the phenomenal deployment of the hidden oligarchic potential in the hybrid patronal regimes of simulated democracy.

It is shown that conceptual attempts to identify the origins of the patronage of post-communist regimes in the "stable structures" of the civilizational character of the pre- and communist era are leading to the concept of oligarchic potential, the deployment of which in the actions of actors gives variability in the trajectories of the movement from the communist dictatorship, where there are prerequisites for the emergence, with crystallization in different regimes, of varying degrees of concentration of potential, positive acceleration of liberalization, destructive consequences. It was found that the oligarchic potential is activated in the transition period (B. Madyar, B. Madlovics), under oligarchic anarchy it unfolds in patronal networks with the prospect of movement towards patronal democracy, autocracy – hybrid «regime-structures» (O. Maiboroda), electoral, authoritarian types of competition (Yu. Matsievskiy), with a peak in a mafia state, less in a conservative autocracy, it is deactivated in a liberal democracy by democratic institutions, norms and practices, but it does not disappear and under globalization its activation by populists and narcissists is possible.

It is noted that when reinforced by the imperial matrix, the anti-democratism of the oligarchic potential (national level) causes aggressive expansion with the accumulation of autocrats (international clusters); corruption, undermining democracies, peace, inciting wars, prolonging them with risks of oligarchization, erosion of democracy. The heuristic, prognostic limitation of the concept by its extroversion requires an introverted psychological analysis.

Key words: patronalism, patronal regimes, oligarchy, oligarchic potential, autocracy, democracy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Поява нових еліт в процесі лібералізації комуністичного режиму, з демократичним набором образів бажаного, можливого майбутнього, самосприйняттям власної ідентичності, сукупністю цінностей, настанов, баченням інструментів (інституційних, правових, психологічних, тощо), напрямків розвитку є умовою успішності транзиту до демократії. В Україні олігархи – та еліта, яка суттєво вплинула на трансформаційні процеси, стала гальмом транзиту. Концептуальне розуміння потенцій олігархії, перспектив розгортання олігархічного потенціалу в політиці уможливорює інтерпретаційний горизонт осягнення його природи, специфіки, траєкторії, вироблення системи дієвих антиолігархічних заходів нейтралізації появи потенціалу чи стратегії деолігархізації в разі виникнення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Будь-яке явище, процес, стан неможливі без своїх потенцій. Розгортання потенціалу соціуму дає нові можливості, потребує умов, акторів, здатних його реалізувати. В політиці потенціал реалізується певною політикою, перетворюючи потенціал в ідейно-світоглядний, політико-економічний, нормативно-правовий, культурно-інформаційний, соціально-статусний капітал, капіталізуючи енергію (емоційного, інтелектуального, ідентичнісного, образно-символічного) ентузіазму, знань, віри, бажань, оман еліт, груп, мас чи їх невдоволення, обурення, протесту, переосмислення, прозріння, світоглядної трансформації в політичний капітал з відповідним режимом. Наукове розуміння становлення олігархічного режиму, його деструктивного впливу на соціум вимагає знань про олігархічний потенціал як те, що уможливорює такий режим, специфіку, можливості, умови, перспективи, політичні наслідки, соціальну ціну політичного розгортання потенціалу у варіативності політичних режимів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало науковців досліджувало низку аспектів олігархічної проблематики – громадянську незрілість і патерналізм (С. Густерен, Р. Дарендорф, Р. Скідельські, Дж. Стігліц), олігархічну корупційність (М. Бруно, В. Істерлі, В. Танці, С.Коткін, А. Шайо), взаємовідношення олігархії і громадянського суспільства (Е. Гелнер, Д. Гамбет, Дж. Джекобс, К. Рід), сутнісну природу, концептуалізацію олігархії (Р. Граціано, Р. Патнем, Д. Норт, Р. Кауфман), відродження американської фінансової еліти (С. Джонсон), вплив олігархії на демократію, сучасну американську політику (Дж.А. Уінтерс), є гострі дискусії про «громадянську олігархію» в США (М. Гіленс, Б. Пейдж), ризики дрейфу в бік олігархії (Т. Пікетті).

Концепти залежності від траєкторії розвитку або від пройденого шляху та раціонального вибору дозволили Г. Коржову (2007 р.) висновувати, що в Україні олігархія – не стільки правлячий режим, скільки «модель всієї суспільної організації, яка пронизує всі сфери життя, знаходячи відповідні їй структури в кожному інституціоналізованому середовищі та на рівні масової свідомості» [6, с. 103, 116]. Дослідник, по суті, стверджує, що якість, точніше неякісність свідомості всіх учасників транзиту від радянської до ліберальної моделі організації і призвела до «становлення олігархічних відносин» [6, с. 111].

М. Михальченко (2010) передбачав, що через суттєві зміни в соціумі за попередні 7 років В. Януковичу не вдасться збудувати «неокучмістський» режим [11, с. 87]. Автор вказував на регіональність соціальної бази донецького клану, обмеженість політичного маневру, залежність руху не стільки від бюрократії, а насамперед від громади, інтелігенції, підняття життєвого рівня, ймовірність олігархічного стимулювання опозиції в разі загрози інтересам конкурентів, економічну вразливість від зовнішнього фінансування. Ним наголошено на слабкості олігархічного режиму в Україні (корумпованість суду, підконтрольність олігархії, владі; неукоріненість в українській ідентичності, українофобія олігархів; елітарний паразитизм, розширення, виокремлення «за способом життя з громадянського суспільства» з елітарними зонами житла, відпочинку, засобами транспорту, зв'язку, загострюючи соціальну напругу; наявність паразитарної обслуги, бойовиків-рейдерів; корумпування соціуму, порушення законів, маніпуляція ЗМІ, виборчими технологіями задля надприбутків; декультурація соціуму, протистояння інтелігенції) [11, с. 90–91]. Позитиви режиму: поліцентричність («напівдемократична олігархія» [11, с. 90], жорстка конкуренція олігархічних груп як потенціал демократії; вимушений захист національних інтересів в боротьбі з олігархами рф; євроінтеграційна орієнтація як страх підкорення путінській автократії, обмежуючи можливості В.Януковича з його проросійським електоратом [11, с. 92–93].

З більш диференційованої позиції гібридології згодом (2021 р.) увиразнюється складніша траєкторія динаміки змін режиму в Україні: 5 періодів трансформації режиму (перехідна держава з суперпарламентаризмом (1991–1996 рр.) і по дві гібридні держави з авторитарним (1996–2004; 2010–2014 рр.) та дві з електоральним (2004–2010; з 2014 р.) режимами змагання, олігархічно забарвлених [9, с. 7]. В патроналізмі обидва типи гібридів – це патрональні (олігархічні) автократія й демократія [8;19]. О. Майборода їх позначає як гібридні робочі режими, відмінні від проєктного режиму. Їх гібридність – «режимна девіація», люфт між інституційно декларованим (лібераль-

ним задумом, обіцяне, «режим-порядок», проектний режим) і функціональністю гри режиму («режим-структура», реальне, імітація демократії захопленої олігархами держави на поч. 2000-х) [9, с. 21–22]. Західні транзитологічні, гібридні інтерпретаційні моделі для посткомуністичних режимів, небезпідставно вважають Б. Мадяр, Б. Мідловіч [19, с. 3–12; 8, с. 12–14], є обмеженими за своїми евристичними, лексичними спроможностями. Загалом поняття «олігархічний потенціал» в науковому обігу рідко вживане попри аналіз індикаторів організаційного потенціалу влади [10, с. 424–428]. Проте в запропонованій ними патрональній конструкції концептуальних засад посткомуністичних режимів доволі рельєфно окреслюються обриси кореляційного зв'язку активованого олігархічного потенціалу з ідеальними типами (політичних режимів, акторів, їх мотивів, типами відносин, ідеологією, партійною, виборчою системами, типами держави, корупції, злочинності, соціальною структурою, динамікою руху в політичному просторі, тощо). Маємо структуровану цілісну систему інтерпретації – фреймворк концептуальної моделі з каркасами концептуальних класів (режими, актори, їх мотиви, типи відносин, ідеологія, партійна, виборча системи, типи держави, корупції, злочинності, соціальна структура, динаміка, траєкторія, політичний простір, державна служба, механізми стабілізації режимів, тощо) і програмної системи – клас мови розбудови моделі. Модель уможливує системний аналіз потенціалу в межах концепту патроналізму.

Ю. Мацієвський (2016) теж бачить обмеженість теорій транзиту, біфуркаційні точки (1991, 2004, 2010, 2014 р.), хоча стверджує «існування одного режиму протягом усього періоду незалежності», бо є лише зміна гравців без зміни визначальних правил гри [10, с. 9, 12]. Зазначимо і вітчизняні наголоси на сформовану олігархічно-кримінальну ідентичність (психологію споживацтва, користолюбство, жадобу до самозбагачення, схильність до махінацій, брехливість, бездуховність, зневажливість до тих, хто поза олігархічною корпорацією, до життєвих інтересів людей, відсутність чи низький рівень національно-державницької свідомості), її суттєвий вплив на розмивання української ідентичності, загрожуючи державності [15, с. 377–378]. Здійснено спробу розгляду олігархічного егоїзму як продукту его [2]. Отже, є усвідомлення олігархії як перепони до змін, проводились конференції (Львів, 2019 р.), лунали пропозиції [7], оцінки, прогнози [1], вимоги [14], зроблено кроки до деолігархізації. Водночас війна увиразнює руйнівну глибину проростання олігархічного потенціалу в соціумі.

Метою статті є аналіз природи, специфіки, витоків, варіативності еволюційної траєкторії, перспектив розгортання олігархічного потенці-

алу крізь оптику концепту патроналізму. Звідси завдання: охарактеризувати умови, провідні сфери появи олігархічного потенціалу в інтерпретації концепту патроналізму; розкрити інтенції розгортання потенціалу в політиці, варіативність режимної траєкторії, прояви; проаналізувати політичні наслідки, взаємодію олігархічних потенціалів в діяльності політичних акторів, впливи, перспективи структурування, екстеріоризації в кластерах; окреслити евристичні межі концепту патроналізму щодо аналізу олігархічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. ВВП України у 2020 р. становив 63,2% від показника 1990 р. [3]. До 2020 р. частка України в світовому ВВП скоротилася в 3 рази з 0,49% до 0,16% [12]. Україна недоотримала тільки в 2018 р. ~250 млрд. \$ ВВП, якби зростала хоча б, як світ, на 3% в рік, навіть без ривків сусідів. Це ціна соціуму за неякісну політику в інтересах купки олігархів з їх потенціалом [1, с. 7], його підживлення своїми схожими потягами, політичну незрілість [5], інволюційну логіку змін політичних інститутів [10, с. 47], обмежене розуміння, як його усунути.

Відштовхуючись від фізичних інтерпретацій потенціалу, можна сказати, що чисельно потенціал в соціумі дорівнює роботі, яку здійснюють сили поля політичної системи, пересуваючи одиницю маси (політичних акторів, ЗМІ, інститутів, організацій, партій) чи їх світоглядно-сміслового заряду (світогляди, сенси, ідеології, набір інститутів, їх просторовий дизайн, об'єм владних повноважень, норм закону, неформальних правил, політичну культуру, етос, стани психічного, кількість грошей, майна) з цієї точки поля до точки, де потенціал вважають рівним нулю. Отже, потенціал – це величина, що чисельно дорівнює роботі, витраченій на пересування певного суб'єкта, інституту з «нескінченості» (невідомості, пересічності, частковості) в цю точку простору (політичного режиму, типу держави, вершини влади, власності, нормативності, дієвості голосу, дії, рішення, вимоги, тощо) з подальшим вичерпанням потенціалу в даній його якості. Пересування в полі вказує на динаміку процесів. То ж потенціал – це наявність деякого мінімуму заряду енергії активності, інформації, можливість за сприятливих умов розгорнутись, виконати певну конструктивну/деструктивну роботу через дії акторів, перебувати у відносинах, взаємодії з подібними потенціалами, призводячи до їх взаємного когерентного підсилення, врівноваження, підпорядкування, гармонізації або боротьби, анігіляції, чи бути блокованим несприятливими потенціалами іншого роду (олігархічний і демократичний потенціали), породжувати свою «античастинку» (потенціал анти-олігархічний), обмежуючи можливості олігархічної деструкції, сприяючи прояву демократичному проекту.

У патроналізмі олігархічний потенціал проявляється вже на рівні існування 1 із 3 принципів (суспільне благо, ідеологія, інтерес правлячої еліти), з їх мотивами. Саме принцип інтересу правлячої еліти з мотивом монополії на політичну владу і мотивом збагачення – запускає механізм ланцюгової реакції патроналізму з олігархізацією, автократією, яка у випадку імперської природи росії веде до війни, загрожує миру на Землі. Питання, чому і звідки береться і перемагає принцип інтересу правлячих еліт, а не принцип соціального блага чи ідеології, залишається відкритим, хоча дослідники виходять з наявності стійких структур до комуністів (цивілізаційні культура, норми західного християнства – автономія, індивідуалізм, владний плюралізм і їх слабкість чи відсутність в православ'ї, ісламі) і за комуністів (втрата незалежності 3-х сфер – приватної власності (в економіці), приватної політичної сфери, автономних спільнот (громадський сектор), об'єднаних у єдину бюрократичну форму) [8, с. 19].

Дані стійкі структури: вже зі стартової точки (комуністична диктатура) впливають на біфуркаційний вибір 1 з 5-и напрямків (траєкторії), ведучи до 1 з 5-и політичних режимів (ліберальної, патрональної демократії; консервативної, патрональної автократії; диктатури, що експлуатує ринок [8, с. 23]); є новими формами адаптації до інститутів демократії як: а) неформальні мережі прийомної політичної «сім'ї» (неформальної патрональної ієрархії в ланцюгу «патрон-клієнт» різних ієрархічних рівнів); б) неформальної змови влади і власності в обхід права; в) патримоніалізації – ставлення правлячої еліти до інститутів соціуму як до приватної власності при декорації демократії [8, с. 21].

Патрональна мережа («сім'я») є первинною в патрональних автократіях; виникає переважно поза державою як ієрархія акторів з різних сфер, і після захоплення ними влади, офіційні посади підлаштовуються під сім'ю або побажання її членів [8, с. 30], а за комуністів навпаки, формальні посади (бюрократична структура) – первинна, кадри – вторинні. Тут зауважимо, що в СРСР, особливо в Закавказзі, в період «застою» «розвинутого соціалізму» (з сер. 70-х ХХ ст.) формальні посади секретарів райкомів, суддів, прокурорів, ректорів, міністрів займали вже з корупційними розцінками [4]).

Завдяки згаданим стійким структурам олігархічний потенціал: 1) кристалізується в патрональних режимах демократії, автократії, слабше проявляючись в консервативній автократії і диктатурі з ринком (КНР); 2) набуває форми патрональної мережі, з мімікрією під патрональні партії з олігархами і поліархами в політиці; 3) призводить до появи конкурентної «мультипірамідальної» мережі (мережєвих олігархічних сімей), де

«партійна конкуренція є лише фасадом суперництва патрональних мереж» [8, с. 98]. В Україні ~275–305 депутатів парламенту VIII скликання (2014–2019 р.) – креатура олігархів [1, с. 70]; 4) може бути в латентному (неактивованому) стані на початку, коли вдається пройти дистанцію від точки старту (комуністичної диктатури) до проголошеної мети – ліберальної демократії, що зробили країни Балтії, поляки, чехи, угорці. Та згодом олігархічний потенціал активується в діяльності окремих політичних акторів, їх партій, часом призводить до демократичного відкоту чи-то до консервативної автократії (Польща), чи патрональної (олігархічної) демократії (Угорщина за I-ої каденції В.Орбана), або навіть патрональної («полігархічної») автократії (автократичний прорив) [8, с. 97] (Росія, Угорщина після 2010 р.); 5) має інтенцію до руйнації демократії і створення однопірамідальної патрональної мережі, бо за патрональної демократії патрональний виклик є нормою, як намагання кожної мережі до своєї домінації, а за ліберальної демократії такий виклик є девіацією; 5) отже, спрямований на монополізацію політичної влади; 6) однак посилює опірність недомінантних сімей, з їх потягом до формального інституційного середовища. Воно дає більше шансів на олігархічне виживання за олігархічної демократії (розподіл влади з урівноважуванням позицій президентської влади повноваженнями прем'єр-міністра і парламентських партій, та з пропорційною виборчою системою як інституційними захисними механізмами для підтримки конкуренції мереж, забезпечуючи від одноосібності домінування, що має чіткий сигнальний ефект – опозиція може режим жорстко критикувати, або призводить до координації акторів і підлаштовування під «сильного» в разі перемоги і домінування однієї мережі); 7) подібно до інфекційного штаму з високою полірезистентністю, попри тимчасове зникнення зовнішніх олігархічних симптомів після спроб дезінфекції, стерилізації на Майданах, зберігає олігархічні потенції з можливістю нових хвороботворних проявів в організмі соціуму; 8) латентно присутній у всіх 6-и режимах, зокрема у формі гуаньсі в КНР, «блату» в СРСР, і навіть в ліберальних демократіях, як ми спостерігаємо, коли популіст-мільярдер в статусі президента США здійснює атаку прямо чи опосередковано на демократичні інститути (Конгрес, виборчий процес, вплив на посадовців, прокурорів, щоб визнали вибори в окремих штатах недійсними, загравання з диктаторами, як Путін, з масовою підтримкою розгніваних виборців, звільнення з посад особисто невідданих, невизнання офіційних результатів виборів всупереч судовим демократичним процедурам, з ознаками бізнесових маніпуляцій) – симптоми олігархічного патроналізму і початкового формування мережі з наявністю своїх ЗМІ, розко-

лом соціуму навпід, обіцянками швидко, просто всьому дати раду, констатацією науковцями ерозії демократичних інститутів за приходу до влади популістів (наступ на суд Натаньяху, корупційні шлейфи, лобізм путінізму С. Берлусконі, Г. Шредером); 9) створює вуаль ілюзій, формуючи, за реалізації олігархічного потенціалу в однопірамідальній мережі, хибні уявлення (спотворену оптику в масовій, груповій, індивідуальній свідомості) про незамінність, природність патроналізму, консолідуючи олігархічну автократію, послаблюючи демократичний опір режиму олігархії. Або ж, за критики режиму в олігархічній демократії, посилює антиолігархічні уявлення, сприяючи прозорінню, виходу групової, масової свідомості із в'язниці олігархічних ілюзій з потягами до демократії без олігархії, усвідомлення її як системотворчої деструктивної сили, яка є перепороною до ліберальної демократії і вимагає її ідейно-світоглядного, інституційно-нормативного, організаційно-правового, психолого-етичного, політико-комунікативного подолання.

Олігархізацію в диктатурі з ринком (КНР) намагаються приборкати через бюрократичний патроналізм, жорстку антикорупційну, податкову, регуляторну політику, монополію держави-партії на політичний, інформаційний контроль на основі сучасних цифрових технологій, з ідеологічним впливом на соціум при обмеженні свободи доступу до світової мережі.

Трансформація в олігарха потребує: наявності формальної економічної влади (власник активів), підтримки неформальної політичної влади («даху»), важливості в економіці; злиття економічної, політичної сфер дії за їх поділу формального; використання своїх законних статків для побудови політичної влади, де економічна влада олігарха є публічною, а політична – прихованою; неформальність і патрональність підтримки олігарха патроном («дахом»); неформалізм взаємодії з акторами, підкуп посадами, акціями, партійні, урядові призначення через власні партії, домовленості; пільги, утиск, тощо [8, с. 25–26].

Отже, у функціональному відношенні олігархічний потенціал потребує, як умову, наявність маріонеток («привідні паси») – політиків, чиновників, суддів, яких можна назначати, обирати, пересувати, знімати, судити. Вони є на утриманні, носії неформальності, виконавці волі головного патрона. Ним може бути «закулісний олігарх» чи їх група (Б. Іванішвілі, В. Плахотнюк, «семибоярщина» за Б. Єльцина). Р. Ахметов в Україні – один з таких, а В. Янукович – його адміністративний функціонал, який, набувши досвіду губернатора, прем'єра, президента, з клієнта почав перетворюватися на боса зі своєю сім'єю. Що не вдалося В. Януковичу, вдалося клієнту-адміністратору В. Путіну. Завдяки владним повноваженням

позбувся олігархічної залежності, опіки, конкуренції, очолив однопірамідальну мережу. Як закулісні олігархи, так і публічні (В. Путін, Н. Назарбаєв, І. Алієв, А. Лукашенко) адміністратори, набуваючи власність, перетворювались в головних патронів («дах») – поліархів.

В Україні олігархічна конкуренція, зовнішній (ЄС, США), внутрішній (громадянське суспільство, Майдани) тиск стримували перемогу однієї мережі, попри такі тенденції за президенства Л. Кучми, В. Януковича, П. Порошенка. Функції «даху» – відключення механізмів контролю на користь неформальних норм, легітимація неформальних правил; дискреційне (вибіркове, суб'єктивно-свавільне) покарання з постійним потенціалом шантажу верховним патроном всіх своїх клієнтів (В. Янукович депутатам: «на кожного ... є справа» [16]). У функціонуванні патрональних автократій свавілля (захист-покарання) «даху» – код доступу до посад згори донизу від глави мережі [8, с. 56].

Однопірамідальність вимагає відданості головному патрону, який може позбавити олігарха всього (доля Б. Березовського, М. Ходорковського, В. Гусинського в Росії, І. Коломойського за П. Порошенка). За формальної автономності, олігархи є гвинтиками системи («клієнти» головного патрона – «полігарха», дзеркального до олігарха поняття) [19, с. 141–142]. У поліархів політична влада є публічною, а економічна – прихованою, в олігархів навпаки, політична – прихована, економічна – публічна. Місце на вершині політичної ієрархії (позиція, монополія на прийняття рішення, незаконні фінансові переваги) в неформальних патрональних мережах уможливають статки поліархів, перевищуючи привілейовані виплати в класичній корупції. Поліарх: «не отримує хабара ... , а вимагає» винагороду за «дах» від клієнтів за можливість «уникати дискреційних покарань» [8, с. 27]; це хижачтво з відбором, передачею активів лояльним, стаючи де-факто власником компанії «через клієнтів, якими він розпоряджається», де власність є незаконною, легалізованою рентою, створюючи псевдогромадські організації, фонди з державним фінансуванням, мережі компаній з підставними особами, які легально представляють його незаконно набуту власність і владу попри свою де-юре обмеженість політичною сферою [8, с. 27]. В. Путін, В. Орбан, А. Лукашенко – уособлення поліархів, а В. Плахотнюк (Молдова), Б. Іванішвілі (Грузія), А. Бабіш (Чехія), Р. Фіцо (Словаччина) претенденти. Їх координація, непрозорість зв'язків, антидемократизм [17; 18; 20], підтримка агресії Путіна, перешкоди Україні вказує на ембріон міждержавного кластеру поліархів.

В Україні за своєю функціональною роллю на відповідний статус, схоже, претендували Л. Кучма із зятем В. Пінчуком, Р. Ахметов за президенства

В. Януковича, якому кинув виклик В. Янукович разом з сином, розбудовуючи власну сімейну мережу, П. Порошенко за свого президентства, І. Коломойський на початку президентства В. Зеленського.

Олігархічний потенціал унеможлиблює тип держави, яка функціонує задля реалізації принципу суспільного блага (держава суспільного інтересу, як соціальна, правова) чи ідеології (комуністична, нацистська, теократична держави) з відповідним типом формування еліти. Натомість задає «принцип реалізації інтересу еліти» з 2-а мотивами: а) політичним – монополізація влади, з розширенням формального, неформального впливу в політичній сфері, необмеженістю влади, звужуючи автономію, владу суперників; б) економічним – накопичення особистого багатства, коли за монополізації політичної влади розмір, способи збагачення еліти, клієнтів внизу мережі безконтрольно зростають [8, с. 40]. Відповідно, тип правлячої еліти, тип патрональних відносин обумовлює тип держави, яка під впливом олігархічного потенціалу в міру його розгортання еволюціонує: 1) за типом правлячої еліти: від мережевої (еліта має переважно неформальний характер з горизонтальними відносинами «клієнт-клієнт») до патрональної (неформалізм мережі з вертикальними відносинами «патрон-клієнт») і кланової (неформальна патрональна мережа з властивостями патріархальної сім'ї); 2) за типом привласнення інститутів: до неопатримоніальної держави, яка нелегітимно привласнюється при імітації верховенства права за формальними інституційними ознаками демократії; 3) за присвоєнням власності: а) рентоорієнтована – легально стягує надмірні податки й розподіляє доходи від них; б) клептократична – нелегально стягує надмірні податки й розподіляє доходи від них; в) хижацька – насильно захоплює компанії, іншу негрошову власність для лояльних членів правлячої еліти за допомогою державного насильства; 4) за правовим статусом дій акторів в інтересах влади: корупційна, з поширеним хабарництвом переважно на нижчих щаблях влади; захоплена, де урядовці ухвалюють корупційні закони; кримінальна – держава, «якою керує сама правляча еліта як злочинною організацією» [8, с. 41].

Поєднання, логіка зрощення, накладання спектральних крайнощів форм (кланова, неопатримоніальна, хижацька, кримінальна) кожного з 4-х типів держав в одній державі породжує мафіозну державу. Автори наголошують, що «мафіозна держава – це не симбіоз держави й організованої злочинності, а держава, яка функціонує як мафія – і не в плані незаконної діяльності як такої, а з погляду внутрішньої культури та управління» [8, с. 42; 19, с. 105, 121–122]. Словом, це така самоорганізація правлячої еліти, коли влада функціо-

нує як цілісна система з патріархальним главою сім'ї на рівні країни. Він «не керує, а розпоряджається людьми», органами інституційної системи демократії, втручається у повноваження держави, її інструменти, перетворює економіку на «бізнес-підприємство прийомної політичної сім'ї, керуване за допомогою інструментів публічної влади». Тобто весь соціум (патримоніум) – це «приватизована форма держави-паразита» [8, с. 43], де «верховний патрон може використовувати парламент, податкову, генпрокурора ... як частини єдиного корумпованого механізму, що спільно здійснюють дискреційні дії» [8, с. 44–45]. Напрошується висновок, що мафіозна держава є повнотою реалізації розгорнутого діями акторів змісту олігархічного потенціалу на рівні соціуму.

В період відмови від старого режиму в просторі співіснують різнорідні потенціали: демократичний, ідеологічний, олігархічний з поступовим усуненням конкурентів. Олігархічний потенціал може еволюціонувати в бік патрональної демократії (Україна), автократії (рф, Угорщина); ідеологічний – консервативної автократії (Польща), диктатури (нацизм, теократії Ірану, більшовизм, маоїзм, диктатура з ринком); демократичний – до консолідованої демократії через стадії лібералізації, демократизації (як і в транзитології). Коливання («петлі», «зигзаги») – один із варіантів функціонування таких режимів і в патроналізмі. Консервативна автократія (Польща) – суміш ідеологічного і олігархічного потенціалів.

Олігархічна анархія – початкова стадія розгортання олігархічного потенціалу. Вона уособлює неспроможну державу (failed state) (поч. 90-х), з відсутністю раціонально-бюрократичного апарату, з браком компетенцій номенклатури в умовах ринку, залученням бізнесменів в управління з динамікою жорсткої боротьби мереж (легальних, кримінальних), що стихійно виникали, з дезорганізацією виробництва, соціальною поляризацією, політичною нестабільністю (розстріл парламенту в рф 1993 р., війна в Чечні 1994–1996 р., дочасні президентські вибори в Україні 1994 р.). Сумбур появи протоолігархічних бульбашок-мереж, їх взаємне поглинання, «розбірки» у хаосі накопичення початкового капіталу, паразитизм на ресурсах держави – ознаки екстеріоризації олігархічного потенціалу в олігархічній анархії.

Мафіозна держава – фінішна стадія розгортання олігархічного потенціалу в його повноті, його максимум. Це висхідна олігархічна вершина інволюційної спіралі індивідуальної і групової свідомості. Її уособленням є патримоніальна автократія (режими Путіна, Орбана, Назарбаєва), з цілковитою концентрацією влади-власності, штучно сконструйованої, в руках поліарха, проростання олігархічного потенціалу в «життєвий простір» за межі соціуму, розкладаючи демократії (шредери-

зація еліт), з неоколоніальними війнами імперії, претензіями перерозподілу балансу сил, планетарного домінування, панування (путінізм). Патримоніальна демократія – тимчасова хитка динамічна рівновага олігархічних потенціалів різних мереж з ймовірністю порушення балансу, подальшою еволюцією до консервативної автократії (висхідний рух, де патрони не контролюють ринок в економіці, але мають політичний контроль через президента, парламентську більшість – Польща), патримоніальної автократії (низхідний рух), ліберальної демократії (декларована висхідна мета).

Процесуально розбудова президентської моделі в Україні за президенства Л.Кучми (Конституція України 1996 р.), В.Януковича (відміна в 2010 р. рішення Конституційного Суду України від 8.12.2004 р. [13] і повернення до Конституції 1996 р.) вели до патрональної (олігархічної) автократії. Прийняття Закону України № 2222-IV від 8.12.2004 р. з переходом до парламентсько-президентської форми правління – це спосіб самозбереження олігархів після перемоги Майдану 2004 р. Де-факто це консервувало олігархічну демократію. Повернення в 2014 р. до Закону від 8.12.2004 р., відміненого за В.Януковича, знов усунуло загрозу олігархічної автократії, зберігаючи патрональну демократію. Утвердження президентсько-парламентської чи парламентсько-президентської форми – приклади боротьби мереж за інституційну домінуючу (моно-) чи плюральну (мультипірамідальну) екосистему.

В Україні олігархічний потенціал накопичився за I-у каденцію Л. Кучми (1994–1999 р.), підвищивши до вибору між бюрократичною, олігархічною і демократичною альтернативами під час президентських виборів 1999 р. Віяло альтернатив в 2004 р. звужилось між прагненням легітимізувати олігархічний спадок режиму Л. Кучми через фальсифікацію президентських виборів, спадкову передачу влади донецькому клану, чи рухатись до лібералізації і демократизації, призвівши до «Помаранчевої революції». Демократизація України наразилась на опір олігархічних мереж (авторитаризм Л. Кучми, В. Януковича) з політичними наслідками: Помаранчевим, Євромайданом, вте-

чею В. Януковича, війною олігархічної імперії проти України, розчищаючи шлях до ЄС. В підсумку обидва Майдани зупинили сповзання до патрональної автократії, відновлюючи статус-кво олігархічної демократії, але наразились на війну з імперською патрональною автократією Путіна. Уроки в Україні, Заході не всіма засвоєні. Хаос війни – зваба і сподівання майнового злету для хабарників, популістів, що живить олігархічний потенціал в енергополях психіки, затягує війну, потребуючи психоаналізу олігархічної свідомості.

Висновки. Концепт патроналізму (Б. Мадяр, Б. Мадлович) – евристичний конструкт, що цілісно охоплює корелятивну зв'язку низки параметрів з пріоритетністю уваги на олігархії як чинника функціонування більшості посткомуністичних режимів. В якості інтерпретаційного інструменту аналізу він повніше, ніж в транзитології описує функціональну, процесуальну логіку, феноменологію гібридних режимів, розрізняючи в межах одного гібридного режиму (Ю. Мацієвський) видові (патрональні автократія, демократія, консервативна автократія) форми. Вияв витоків патрональності цих режимів у «стійких структурах» цивілізаційного характеру до- і комуністичної доби підводять до поняття олігархічного потенціалу. Його розгортання в діях акторів дає варіативність траєкторій руху від комуністичної диктатури, з конструктивом (прискорення лібералізації), деструктивними наслідками, кристалізацією щільності концентрації в різних режимах, балансу (патрональна демократія), екстремумами потенціалу в мафіозній державі патрональної автократії (максимум) та дезактивації за ліберальної демократії (мінімум) з ризиками ерозії демократії, емерджентності, роїння, мережовості (національний рівень), появи ембріонів автократичних кластерів (міжнародний рівень) за активації потенціалу популістами з їх перспективою поліархів. Екстравертність концепту обмежує його евристичний, прогностичний потенціал, потребуючи психологізації аналізу, інтровертного підходу.

Перспектива досліджень – аналіз причин появи олігархічного потенціалу в цілісності єдиного буття в поліфонії концептуальних інтерпретацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусів В., Устенко О., Романенко Ю., Ташкевич І. Майбутнє українських олігархів. Київ: UIFuture. 2018. URL: <https://www.slideshare.net/UIFuture/ss-148>
2. Буркало В. Олігархічний елітарний егоцентризм та егоїзм як перепона до консолідованої демократії. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки. 2023. № 8. С. 44–53.
3. Вінокуров Я. Як змінилася економіка за 30 років незалежності. *Економічна правда*. 23.08.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/23/67711>
4. Глузман С. Про корупцію в СРСР і сьогодні. *Ракурс*. 6.07.2016. URL: <https://racurs.ua/ua/1236-pro-korupciu.html>
5. Доній О. Боротьба «добрих» олігархів та «поганих» олігархів та змагання за фантики. *Ukrlife.tv*. 14.05.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mgmP7ndHEi4>

6. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2008. Вип. 3. С.103–117.
7. Лановий В. «Скромна» чарівність олігархії. *Економічна правда*. 26.11.2013. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/26/405262/>
8. Мадяр Б., Мадловіч Б. Посткомуністичні режими: актори, інституції та динаміка. *Короткий путівник / пер. з англ. О. Тирон*. Бостон: Academic Studies Pres, 2023. 248 с.
9. Майборода О. Проектний і робочий політичні режими у девіантному співвідношенні: український приклад / *Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. Зеленько (кер., наук. ред.), Т. Бевз, ін. К.: ІПіЕнд ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 14–44.*
10. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
11. Михальченко М. Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. 2010 /5 (49). С. 83–94.
12. Незалежність в цифрах. Як змінилася економіка України за 30 років. *РБК-Україна*. 26.08. 2021. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/nezavisimost-tsifrah>
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). Верховна Рада України. 30 вересня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>).
14. Тягнибок О. Чим загрожує Україні олігархія і що з нею робити. *Українська правда*. 27.03.2018. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/5aba07a9c>
15. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (кер.). К. : ІПіЕнд ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2022. 512 с.
16. Янукович наводив лад у фракції погрозами «закатати в асфальт». *Еспресо*. 30.01.2014. URL: https://espreso.tv/news/2014/01/30/yanukovych_navodyv_lad_u
17. European Parliament resolution of 18 January 2024 on the situation in Hungary and frozen EU funds. European Parliament. 18.01.2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0053_EN.html
18. Hornak D. Thousands Protest in Slovakia to Stop Prime Minister's Judiciary Revamp. Bloomberg. 18.01.2024. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-01-18/thousands-protest-in-slovakia-to-stop-premier-s-judiciary-revamp>
19. Madyar B., Madlovics B. *The Anatomy of Post-Communist Regimes: A Conceptual Framework*. Budapest; New York: CEU Press, 2020. 808 p.
20. *Progressívne Slovensko: Fico útočí na demokraciu a občiansku spoločnosť, nebudeme ticho*. URL: <https://progressivne.sk/progressivne-slovensko-fico-utoci-na-demokraciu-a-obciansku-spolocnost-nebudeme-ticho/>